

TAAL IN BLOKJES

Uit: Van Horen Zeggen, jaargang 37, nr. 2, juni 1997.

door T.S.Y. Boumans, Stichting Taalhulp (www.stichtingtaalhulp.nl)
Met een inleiding van Julie van Lanschot.

Project Lezen/Spellen op de Professor van Gilseschool: de Fonologische en Leerpsychologische (F&L) methode® voor lees- en schrijfproblemen.

1. Samenvatting

Op de Professor van Gilseschool, school voor slechthorende kinderen en kinderen met (ernstige) spraak- en taalproblemen, wordt sinds begin 1995 gewerkt aan een aanpassing van de F&L methode. Het groeiend aantal kinderen met hardnekkige lees- en spellingproblemen dat werd aangemeld voor individuele begeleiding, vormde de directe aanleiding tot het zoeken naar een alternatief voor de reguliere lees- en spellingmethodes.

De F&L methode van Thalita Boumans is oorspronkelijk ontwikkeld voor de behandeling van dyslectische kinderen/volwassenen en biedt ook goede mogelijkheden voor preventie. Het is een auditief analytische lees- en spellingmethode die de inprenting van woorden vrijwel overbodig maakt. Op dit moment wordt een experimentele schoolversie ontwikkeld van de F&L methode. In het eerste gedeelte van dit artikel wordt inhoudelijk ingegaan op de F&L methode, in het tweede gedeelte wordt de invoering van de F&L methode op de Professor van Gilseschool besproken.

2. Inleiding

De presentatie 'Taal in blokjes' tijdens de VeBoss-conferentie van dit jaar was het resultaat van een gezamenlijke inspanning van Thalita Boumans van Stichting Taalhulp en de Werkgroep Lezen en Spellen van de Professor van Gilseschool, school voor kinderen met (ernstige) spraak- en taalmoeilijkheden en slechthorende kinderen, in Haarlem.

De Fonologische en Leerpsychologische methode (F&L methode) van Thalita Boumans wordt gebruikt in alle groepen van de Professor van Gilseschool, behalve de peuter- en kleuter-groepen. Met deze methode voor technisch lezen en spellen/schrijven worden de leerlingen ook individueel of in kleine niveaugroepjes begeleid door de remedial teacher en de logopedisten.

Dit samenwerkingsverband bestaat twee jaar en heeft tot doel het aanpassen van de F&L methode voor gebruik op de Professor van Gilseschool. De medewerkers van Stichting Taalhulp, een landelijke stichting gespecialiseerd in onderzoek en begeleiding van kinderen en volwassenen met dyslexie, werken al ruim tien jaar met deze methode. Het gaat hier om individuele begeleiding van kinderen en volwassenen die zijn vastgelopen in het leerproces van lezen en/of spellen (Boumans en Karman, 1993).

Enkele jaren geleden kwamen op de Professor van Gilseschool steeds meer kinderen in aanmerking voor remedial teaching vanwege hardnekkige lees- en spellingproblemen. Dit gegeven komt overeen met de resultaten van onderzoek naar de relatie tussen spraak-/taalontwikkelingsproblemen en lees- en spellingmoeilijkheden (Visser e.a., 1993). De populatie van scholen voor kinderen met (ernstige) spraak- en taalmoeilijkheden vormt dus een risicogroep voor lees- en/of spellingproblemen. De leerlingen hebben vaak niet alleen extra aandacht nodig, maar vooral ook een andersoortige aanpak vanaf het vroegste stadium in het proces van leren lezen en spellen.

Met het in school halen van de F & L methode ter ondersteuning van de in de klas gebruikte taalmethodes, wordt de leerlingen nu een compleet pakket geboden voor technisch lezen en spellen/schrijven.

Waarom kiest de Professor van Gilseschool voor het aanpassen van de F & L methode, terwijl er kant-en-klare methodes te verkrijgen zijn? Het antwoord op deze vraag ligt voor de hand: de gangbare taalmethodes -en de remediërende aanpak die daarop gebaseerd is- hebben een aantal bezwaren, waardoor ze minder geschikt zijn voor leerlingen met (ernstige) lees- en schrijfproblemen. Er wordt over het algemeen te weinig aandacht besteed aan de versterking van het fonologisch bewustzijn. Dit is een ernstige tekortkoming, aangezien onderzoek (zie voor een overzicht o.a. van den Bosch en van Bon, 1994) en praktijk hebben uitgewezen dat kinderen met lees- en schrijfproblemen juist op fonologisch niveau vaak uitvallen. Door het verminderde fonologisch bewustzijn is het voor deze kinderen moeilijk om klanken en letters op de juiste wijze te associëren en te gebruiken. Een tweede bezwaar is dat de stappen in de aanvangsfase van het leren lezen en spellen bij gangbare taalmethodes vaak te groot zijn voor kinderen met (ernstige) spraak- en taalmoeilijkheden.

De F&L methode is een fonologische methode waarin technisch lezen en spellen (schrijven) in geïntegreerd systeem aangeboden wordt. De methode kan aanvullend gebruikt worden naast de op school gebruikte taalmethodes. De F&L methode heeft de volgende kenmerken.

- De visualisatie van klankkenmerken in kleuren, blokken en gebaren ondersteunt de vorming en versterking van het fonologisch bewustzijn. Door middel van het leren werken met klinkers, het opdelen van woorden in klankgroepen en het herkennen van vaste voor- en achtervoegsels, verkrijgen de leerlingen inzicht in de structuur van woorden.
- De basisvaardigheden voor het leren lezen en spellen kunnen in het voorbereidende traject en in de aanvangsfase uitgebreid en op speelse wijze geoefend worden. Met behulp van gekleurde blokken wordt de structuur van losse klanken en de structuur van klankgroepen in woorden visueel gemaakt. Hiermee wordt een beroep gedaan op diverse auditieve vaardigheden zoals: analyse, geheugen, temporele ordening en klinkeridentificatie. Ook de synthese kan met de klankblokken geoefend worden.
- De regels zijn helder en compact geformuleerd. De regels worden weergegeven door middel van een pictogram met een korte regeltekst.
- De leerstappen de aanvangsfase van het leren lezen zijn veel kleiner dan in reguliere taalmethodes. Dit maakt de methode geschikt voor kinderen met (ernstige) spraak- en taalmoeilijkheden. De leerstappen zijn zeer consequent opgebouwd en binnen een niveau kan zeer uitgebreid geoefend worden.
- Er worden verschillende kanalen van informatieverwerking gebruikt in de F&L methode. Het relatief zwak ontwikkelde auditieve kanaal (of dit nu komt door onvoldoende waarneming zoals bij slechthorenden, of door gebrekkige auditieve verwerking zoals bij veel kinderen met spraak- en taalmoeilijkheden) wordt intensief getraind en ondersteund door informatie via het visuele kanaal (kleuren, gekleurde blokjes en pictogrammen). Het auditieve kanaal wordt ook ondersteund via het motorische en tactiele kanaal, door het gebruik van ondersteunende klinkergebaren, en door het opbouwen, afbreken en voelen van geblokte woordjes.
- Het bouwen met blokjes en het werken met kleuren maakt de methode ook geschikt voor slechthorende kinderen, met name voor het leren spellen. Ook deze kinderen kunnen door de visualisatie van de klankkenmerken en de daaraan gekoppelde regels, inzicht krijgen in de woordstructuren en in de systematiek van de geschreven taal, waardoor zij o.a. de spelling gemakkelijker onder de knie krijgen.

Onder begeleiding van Thalita Boumans heeft de werkgroep Lezen en Spellens zich de afgelopen twee jaar bezighouden met:

- het aanpassen van de methode voor het werken in groepen door het ontwikkelen van werkvormen (o.a. werkbladen, dictees en spelletjes) en het maken van een stappenplan voor leerkrachten,
- het aanbrengen van differentiatie in de klas door een zeer zorgvuldige opbouw van woordstructuren in kleine leerstappen; hierdoor kan iedere leerling op zijn eigen niveau werken,
- de samenstelling van een testbatterij ter bepaling van het niveau van leesvaardigheden, spellingvaardigheden en basisvoorwaarden.

De positieve ervaringen met de F&L methode op de Professor van Gilseschool hebben ertoe geleid dat Thalita Boumans een experimentele schoolversie van de F&L methode voor Basis- en Speciaal-Onderwijs ontwikkelt. Inmiddels is het eerste gedeelte 'Aanvankelijk Lezen en Spellens' bijna gereed.

3. DE F&L METHODE[®]

De F&L methode is ontstaan vanuit het goed observeren van dyslectici (wat voor soort fouten maken ze, welke denkprocessen kunnen aan deze fouten ten grondslag liggen) en vanuit het bestuderen van de eigenschappen van onze taal.

1. Kenmerken van Dyslexie

Dyslexie kan gedefinieerd worden als een probleem met de fonologische structuur van een taal en de taalstructuur in het algemeen. Kinderen en volwassenen met forse lees- en schrijfproblemen hebben een (zeer) gebrekkig fonologisch bewustzijn. Wat vooral opvalt is de gebrekkige informatieverwerking van klanken en de automatiseringsproblemen in het proces van decoderen (lezen) en coderen (schrijven/spelling). Het begrip 'schrijven' wordt hier gebruikt voor de schriftelijke formuleervaardigheid in het algemeen: spelling (woorden), zinsbouw, interpunctie (punten en komma's) en verhaalinhoud. Het begrip 'spelling' is een te beperkte definitie voor de

moeilijkheden en de problemen die ontstaan als dyslectici zich op papier willen uitdrukken. Naast opvallende problemen met de spelling zijn er ook vaak problemen betreffende zinsbouw, (vaak erg eenvoudige en/of slechtlopende zinnen), interpunctie (vaak niet of nauwelijks aanwezig) en verhaalopbouw (te eenvoudig, te weinig verhaal). Helaas worden deze aspecten bij onderzoek vaak overgeslagen omdat er veel met (woord)dictees getest wordt. Ook het handschrift wordt nadelig beïnvloed door spellingproblemen.

2. Klanktalen en Beeldtalen

Dyslectici hebben problemen met de klankstructuur van de taal en de wetmatigheden die daaruit voortvloeien. De structuur van de te leren taal bepaalt wat er geleerd moet worden. Bij de behandeling van dyslexie is het dan ook heel belangrijk om de eigenschappen van de te leren taal te bestuderen. Daarbij is het zinvol om het verschil tussen beeldtalen en klanktalen nader uit te werken.

Talen kunnen ingedeeld worden in beeldtalen en klanktalen, elk met hun specifieke kwaliteiten. *Beeldtalen berusten op visuele inprenting.* Er is geen relatie tussen de klank en de schrijfwijze van het woord. Afbeeldingen van jachtaferelen in grotten van onze voorouders en Oud-Egyptische wandschilderingen in piramides zijn voorbeelden van beeldtalen. De eerste beeldtalen waren vrij realiteitsgetrouw. Boodschappen werden weergegeven door voorwerpen en gebeurtenissen af te beelden. In de loop van de tijd werden de afbeeldingen in de beeldtalen meer een soort pictogrammen, waarbij een plaatje een symbool is voor een woord. Voorbeelden hiervan zijn hiërogliefen en het Chinese schrift. Moderne voorbeelden van beeldtalen zijn verkeersborden en gebruiksaanwijzingen zonder tekst, zoals bijvoorbeeld bij wasvoorschriften.

In de loop van de geschiedenis zijn, uit praktische overwegingen, klanktalen ontwikkeld zoals het alfabet. Het alfabet is een systeem dat wijdverbreid is en waarmee men met 26 tekens elk woord kan weergeven. *Klanktalen berusten op klanken.* Er is een directe relatie tussen de klank, de uitspraak van het woord en de schrijfwijze. Het voordeel van een klanktaal ten opzichte van een beeldtaal is dat er veel minder symbolen uit het hoofd geleerd hoeven te worden, zodat de geheugenbelasting afneemt. Bij een beeldschrift moet voor elk nieuw begrip (woord) een nieuw plaatje (symbool) worden geleerd. Bij een alfabetisch schrift kan men nieuwe woorden lezen, schrijven en uitspreken als men de principes van het alfabetisch schrift beheerst. Het alfabetisch schrift kent ook een paar nadelen: het vraagt een hogere abstractiegraad dan beeldtalen en een redelijk ontwikkeld fonologisch bewustzijn. Om te leren lezen en schrijven moet een taalleerder in staat zijn om een woord in klankgroepen te verdelen (segmentatie) en om de losse klanken in het woord te onderscheiden. Vooral dit laatste is niet vanzelfsprekend: het verdelen van een woord in losse klanken, b.v. boot in b-oo-t, kat in k-a-t of worst in w-o-r-s-t- vraagt een abstractie van de klankwerkelijkheid. In de fysische werkelijkheid bestaat een uitgesproken woord uit een 'samen gesmolten klankstroom' waarbij de klanken elkaar onderling verkleuren zodat de grenzen tussen de klanken (b.v. waar eindigt de 'k' en waar begint de 'a' in het woord kat) niet duidelijk zijn aan te geven. Mensen die een onbekende, buitenlandse taal horen zullen dit probleem herkennen omdat zij niet in staat zijn om de losse klanken in de woorden te onderscheiden. Het abstractievermogen om losse klanken in woorden te onderscheiden hangt samen met het leren werken met de klank-teken koppeling van een taal (klank-teken koppeling, analyse en synthese).

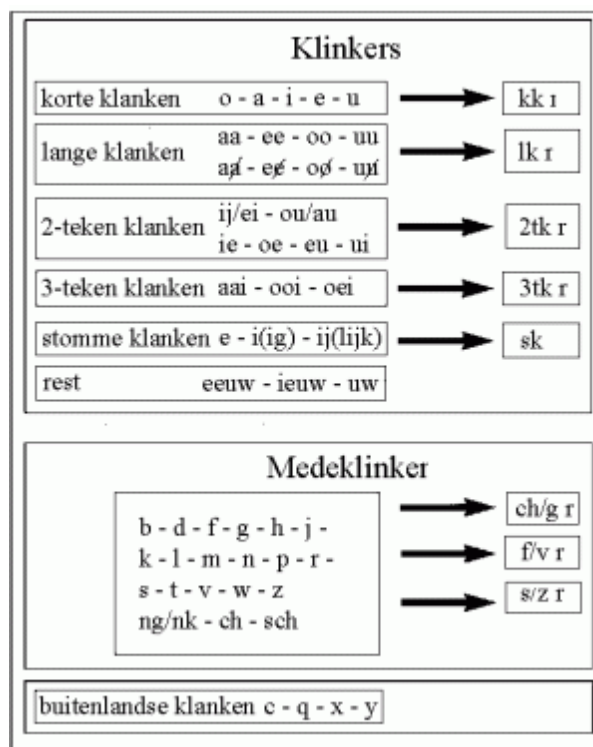
Elke alfabetische taal heeft eigen klankafspraken met het alfabet. De Nederlandse klank-teken koppeling is -vergeleken met buitenlandse talen zoals het Engels en het Frans- erg eenduidig. In de Nederlandse taal wordt het alfabet gebruikt om 43 klanken weer te geven. Van de 5 klinkers uit het alfabet zijn 23 klinkers gemaakt en drie klinker-medeklinkercombinaties. Dit zijn korte klinkers (a, e, i, o, u), lange klinkers (aa, ee, oo, uu), twee-tekens klinkers (ei/ij, ou/au, ie, eu, oe, ui), drie-tekens klinkers (aai, ooi, oei), stomme klinkers (e, i/ -ig), ij /-lijk) en de klinker-medeklinkercombinaties 'eeuw', 'ieuw' en 'uw'. De medeklinkers vallen grotendeels samen met het alfabet met uitzondering van de sch, ch/g, ng, nk, -d/-t en -b/-p. De medeklinkers c, q en x worden alleen in buitenlandse woorden (leenwoorden) toegepast.

Een klanktaal is geen beeldtaal en dus niet geschikt voor visuele inprenting. Vanuit dit standpunt is de didactiek van woorden overschrijven, woorden uit het hoofd leren, woorden flitsen, woordrijtjes lezen en dergelijke weinig zinvol. Het verklaart tevens waarom dyslectici die op deze wijze behandeld worden vaak het stempel 'didactisch resistent' krijgen. De resultaten met deze wijze van behandeling zijn vaak teleurstellend, juist bij dyslectici. Daarnaast kleven er nog meer bezwaren aan gebruikte behandelingsmethoden (Boumans 1996).

3. Klankbeeldtaal

Mensen met ernstige lees- en schrijfproblemen hebben veel moeite met de klankstructuur van een taal. Omdat het Nederlands een klanktaal is moeten zij de Nederlandse klankstructuur en de gevolgen daarvan voor de regelgeving leren beheersen. De F&L methode beoogt de Nederlandse klanktaal meer toegankelijk te maken voor dyslectici.

Dyslectici zijn in het algemeen sterk in het analyseren en structureren van visuele en ruimtelijke informatie. Een klanktaal kan alleen geleerd worden met klanken. Dyslectici zijn sterk in beelden. De F&L methode combineert de sterke en zwakke punten van dyslectici: in deze methode worden klanken aan beelden gekoppeld zodat er een *klankbeeldtaal* ontstaat. Bij klankbeelden gaat het niet om 'woordbeelden' en visuele inprenting maar om het visueel analyseren en onderscheiden van klankstructuren. De klanken worden gekoppeld aan een kleurcode waarbij de groepen klinkers en de medeklinkers elk een eigen kleur hebben (markers en blokken). Aan de klinkers worden vervolgens klankregels gekoppeld. In figuur 1 worden de Nederlandse klanken met bijbehorende fonologische regels weergegeven. De F&L methode behandelt het technisch lezen en schrijven (spellen) als een geïntegreerd systeem. De basisvaardigheden die nodig zijn voor technisch lezen en schrijven -zoals auditieve discriminatie, klank-teken koppeling, auditieve en visuele analyse en synthese en auditief geheugen voor woorden en zinnen- worden zo snel mogelijk geïntegreerd aangeboden in lees- en schrijftaken. In veel werkvormen van de F&L methode worden (de processen van) lezen en schrijven gecombineerd.

Figuur 1

4. Spelling/het Schrijven

Spelling is coderen van klank naar teken(s). De F&L methode is een woordstructuurmethode waarbij de klinkers als ankerpunten binnen de woorden een essentiële plaats innemen. De eigenschappen van de klinkers bepalen de basisregels van de spelling. Voor de didactiek is het belangrijk om de naam van de spellingregel te laten aansluiten op de groep klinkers waar de regel betrekking op heeft. De lange klankenregel (lkr) heeft dus betrekking op lange klanken, de korte klankenregel (kk r) heeft betrekking op korte klanken, de stomme klankenregel heeft betrekking op stomme klanken enzovoort. Termen als 'letterdief', 'open lettergreep regel', 'jantje snoeper', 'dubbelzetter' en 'gesloten lettergreep regel' zijn verhullend en verwarrend: zij wekken geen enkele associatie op met de klanken waarop de regels betrekking hebben.

Als voorbeeld van een klankregel noem ik de ch/g regel:

begin woord: g

einde woord: g

uitzonderingen: lach, pech, kuch, toch, zich, ach, och, joch (Ach, och, wat een pech heeft dat joch. Hij stoot zich en ik lach toch).

na een lange klank: g

na een twee-teken klank: g

na een stomme klank: g

na een korte klank: ch

uitzonderingen: liggen, leggen en zeggen.

Alle regels hebben een maximaal generalisatievermogen doordat zij zowel op bestaande als niet bestaande woorden kunnen worden toegepast. Met de bovenstaande ch/g regel kunnen bijvoorbeeld de volgende pseudowoorden op juiste spelling beoordeeld worden: 'staggen', 'buchloos', 'meechel', 'kieguur', 'chaastegelogeug' en 'kachegoguipeg'. Leerlingen die met dit systeem werken leren om de spelling van woorden, op het moment dat het woord aangeboden wordt, te (re)construeren vanuit de klankstructuur van de taal. Dit maakt hen onafhankelijk van eerder aangeboden woorden.

Het klank- en klankregelsysteem van de F&L methode werkt op bestaande en niet bestaande woorden ('pseudowoorden'). In de F&L methode wordt dan ook met een zeer grote diversiteit aan echte en pseudowoorden gewerkt die ingedeeld zijn op klinker-medeklinker structuren en op de benodigde regels. De schrijfwijze van een woord wordt daardoor losgekoppeld van de betekenis en van eerder aangeboden woorden. Woorden worden in het algemeen slechts een- of tweemaal aangeboden zodat bepaalde woordstructuren met telkens nieuwe woorden geoefend kunnen worden. Het leren van een specifiek woordpakket behoort uitdrukkelijk niet tot de doelstellingen van de F&L methode.

Bij schrijftaken zijn werkvormen belangrijk die het schrijven (spellen) in een aantal leer- en denkstappen onderverdelen, zoals het classificeren van woorden in een bepaalde spellingcategorie (een inzichtgevende taak waarbij gelijk wordt gelezen), het luisteren naar woorden en zinnen (auditief dictee) en het spontaan of vrij schrijven waarbij de leerling zelf woorden bedenkt en opschrijft in samenhangende zinnen (de uiteindelijke doelstelling van het onderwijs).

5. Lezen

Lezen (en zeker aanvankelijk lezen) is decoderen van teken(s) naar klank. Het aantal klinkers bepaalt het aantal klankgroepen (lettergrepen). *De herkenning van de klinkers en het aantal klankgroepen geeft een belangrijke ondersteuning bij het technisch lezen.* De structuur van korte en lange woorden is in wezen hetzelfde: een lang woord zoals 'gemeenteverordering'... bestaat uit een aaneenschakeling van eenvoudige klinker-medeklinkerstructuren: ge-meen-te-ver-or-de-ning. Deze zijn van het type mkm 'roos' en 'vis', mk/ km 'nee', 'op' en 'de' (stomme klinker). Voor het ontsleutelen van meerlettergrepige woorden is het van groot belang dat de klinker waargenomen wordt als ankerpunt van de lettergreep en dat de segmentatie van de lettergrepen tussen de klinkers correct uitgevoerd wordt. Het waarnemen van het aantal klinkers in woorden geeft tevens informatie over de woordlengte zodat er beter geanticipeerd kan worden hoe een woord gelezen moet worden. Voor het woord 'hazenpad' zal dan bijvoorbeeld minder snel 'hazen' of een ander woord gelezen worden. Het werken met klinkers als ankerpunten remt het radend lezen af en maakt het technisch lezen efficiënter.

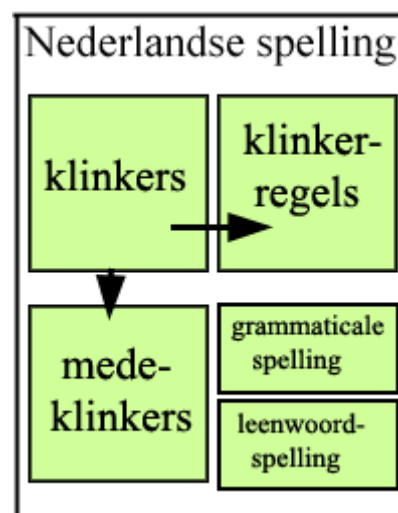
Bij de aanvang van het technisch lezen worden in de F&L methode twee fases onderscheiden: de eerste fase is het voorcoderen van de leestekst door de klinkers te kleuren en de tweede fase is het hardop lezen van de voorgecodeerde leestekst. Later wordt de kleurcodering weggelaten. De leerlingen geven regelmatig aan tijdens het lezen toch de kleuren in hun hoofd te zien. Er heeft een conditionering tussen klanken en kleuren plaatsgevonden, die het fonologisch bewustzijn activeert en het technisch lezen ondersteunt.

6. Woordopbouw

Bij de woordopbouw wordt de fonologische spelling losgekoppeld van grammaticale spelling, leenwoordspelling en visuele inprenting (fig. 2).

6.1 fonologische spelling

Een fonologische methode vraagt een nauwkeurige selectie en verdeling van klinker-medeklinkerstructuren binnen de aangeboden woorden. De F&L methode heeft een zeer fijnmazige opbouw van woordstructuren. Dit komt ook voort uit de leerpsychologische benadering (zie ook punt 8).

Figuur 2

In de F&L methode komen bijvoorbeeld in een dictee op mkm-niveau (medeklinker-klinker-medeklinker, zoals tak, gaan, buis) alle verschillende medeklinkers aan bod, waarbij ook nog gekeken is naar voor- of eindpositie van de medeklinkers. Dit betekent dat bijvoorbeeld de letter 't' niet alleen aan het begin van woorden maar ook aan het einde van woorden wordt aangeboden. In elk mkm-dictee zitten ongeveer evenveel korte, lange en tweetecken klanken en zijn alle klanken binnen die categorieën zo evenwichtig mogelijk vertegenwoordigd (alle lange klanken komen b.v. in principe tenminste eenmaal aan bod per dictee). Bovendien is er gezorgd voor een goede onderlinge spreiding van korte, lange en tweetecken klanken waardoor er geen 'blokken' ontstaan met bijvoorbeeld alleen maar lange klanken. Verder komen niet alleen mkm-structuren aan bod maar ook mk (nee, jou) en km (op, aan). Dit om te voorkomen dat leerlingen gefixeerd raken op de mkm-structuur. De zinslengte bij de eerste mkm-dictees is kort en er worden niet meer dan twee inhoudelijke begrippen aan elkaar gekoppeld, bijvoorbeeld 'een kan met ijs', 'daan wil een boek'. Volgens het principe 'schrijf wat je hoort' komen in mkm dictees geen klankverkleuringen voor (pijl, deur), geen stomme klinkers (de), en geen d aan het einde van een woord (hoed, bad).

De mkm-structuur wordt vervolgens uitgebouwd naar mkm-mkm (leesboek, zondag), mkmm (een eindcluster is makkelijker dan een begincluster), mmkm, mmkmm, mkmmm, mmmkm en combinaties hiervan. De moeilijkheidsgraad van medeklinkerclusters is afhankelijk van de onderlinge beïnvloeding van de klanken waaruit een medeklinkercluster is opgebouwd. Bij de clusters van twee medeklinkers wordt onderscheid gemaakt tussen makkelijk te analyseren en moeilijk te analyseren clusters. Dit is onder andere afhankelijk van het voorkomen van plofklanken (explosieven) op bepaalde posities in het woord (Karman, 1997). De makkelijk te analyseren clusters worden als eerste aangeboden omdat de onderlinge verkleuring daar het minst aanwezig is. Zo komen de clusters '-st' (kast), '-ns' (mens), 'vl-' (vlieg), 'sl-' (slee) eerder aan bod dan de

clusters 'kl-' (kleef), 'tr-' (trap), 'dw-' (dwaas), '-ts' (fiets), '-ps', (oeps). Voorbeelden van fouten in de moeilijk te analyseren medeklinkerclusters zijn 'kap' (klap) en 'fies' (fiets).

Een nauwkeurige klinker-medeklinker opbouw waarbij rekening is gehouden met klankverkleuringen, volgorde van medeklinkerclusters en woordlengte ontwikkelt het fonologisch bewustzijn en maakt de kans op falen klein. Ook 'snelle' leerlingen doorlopen alle niveaus, maar zij hebben niet zoveel oefenstof nodig.

6.2 grammaticale spelling

Onder grammaticale spelling wordt in de F&L methode spelling verstaan die berust op morfologische principes, zoals de woordverlenging, de spelling van de slot-n en de werkwoordspelling. Voorbeelden van woordverlenging zijn: paarden dus paard, starten dus staart, pakte dus gepakt, zaagde dus gezaagd. De spelling van de d of t berust op niet op de hoorbare klank (een t) maar op het morfologisch principe van de woordverlenging.

Het is jammer dat fonologische regels in bestaande taalmethodes vaak samen met de morfologische regel van de woordverlenging worden aangeboden in analogierijtjes. Voor de lange klankenregel geeft dit: loop-lopen, maak-maken, boot-boten en veeg-vegen. Dit bevordert niet het inzicht in ons taalsysteem: door de meervoudsuitgang '-en' achter woorden te plaatsen wordt loop-lopen, pot-potten, haas-hazen en beef-beven. Door de toevoeging van het stukje '-en' gebeurt er dus een heleboel. Een logische en foute conclusie kan dan zijn dat er dus niets gebeurt als er geen '-en' achter het woord (of direct na de lange klankenregel) geplaatst kan worden. De logische consequentie van deze gedachtengang geeft: 'wooning', 'jaaloers', 'meeter', 'keegel', 'beezem', 'heelaas', 'naatuur', 'booterham', 'loogoopeedie', 'raadrijzen' en 'keegelen'.

De spelling van de 'slot-n' vormt vaak een probleem. Wanneer schrijf je een 'n' wel en wanneer niet? Is het 'de leuke boeke', 'de leuken boeke', 'de leuken boeken' of 'de leuke boeken'? Dit is afhankelijk van de woordsoort: zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord of werkwoord. De werkwoordspelling is nog ingewikkelder, de hoorbare klank 't' wordt bijvoorbeeld geschreven als d/t/dt. Dit kan aanleiding geven tot fouten van het type 'hij speelt' (ten onrechte gebruikte regel van de woordverlenging) en 'hij heeftd' (overgeneralisatie van 'dt').

6.3 leenwoordspelling

De leenwoordspelling heeft in de F&L methode een aparte plaats. Om inzicht te krijgen wat leenwoorden zijn moet de leerling eerst weten wat Nederlandse spelling is. Op zich is dit niet zo moeilijk omdat elk woord dat niet geschreven is volgens de principes van de Nederlandse klank-teken koppeling tot de leenwoorden gerekend kan worden. Voorbeelden hiervan zijn de 'ou' en 'ch' in 'douche' en de 'au' en 'ch' in 'chauffeur' (ou/au wordt uitgesproken als oe/oo en ch wordt uitgesproken als sj). Er zijn ook buitenlandse woorden die bijna hetzelfde klinken maar anders gespeld worden. Vergelijk bijvoorbeeld crêche (Franse klank-teken koppeling) met crash (Engelse klank-teken koppeling) en cheque met shag. Voor de herkenning van leenwoorden hoeft dit geen probleem te zijn omdat beide spellingen afwijken van de Nederlandse klank-teken koppeling. Wel is het zinvol om de leenwoorden van Franse en Engelse oorsprong apart in te delen. Langere leenwoorden kunnen vaak herkend worden aan hun afwijkende woordstructuur. Als de leerling leenwoorden kan herkennen, dan kan vervolgens de leenwoordspelling worden geleerd met behulp van leenwoord klank-teken koppeling en leenwoordregels.

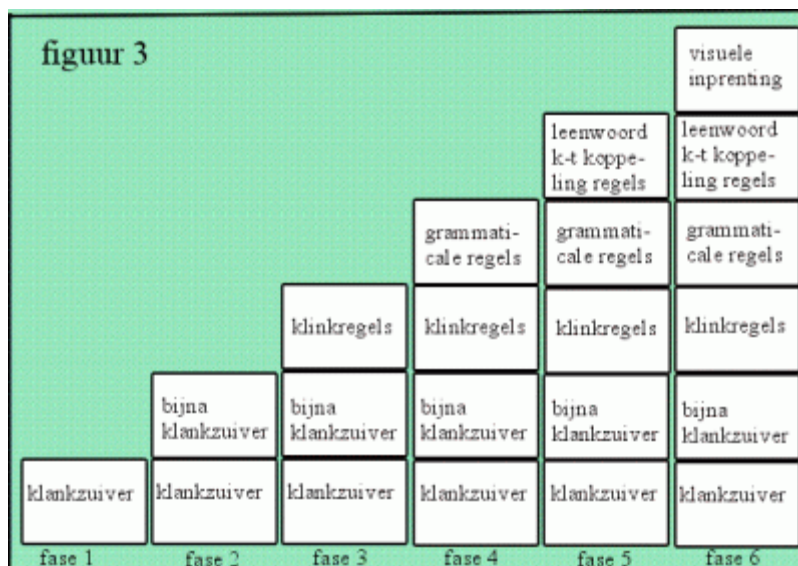
6.4 visuele inprenting

Visuele inprenting is nodig bij spelling die niet op klank en/of regel correct geleerd kan worden, zoals ij/ei, ou/au, f/v (begin woord), gedeeltes van leenwoorden en enkele Nederlandse uitzonderingen. Bij de F&L methode is dit een beperkte restcategorie.

7. Leerfases

Voor de didactiek van deze methode is het heel belangrijk om de verschillende woordlagen van het woord systematisch in verschillende fases aan te bieden (zie fig 3).

De leerfases worden opgesplitst in op elkaar aansluitende en in moeilijkheidsgraad toenemende leerstappen, waarbij elke nieuwe vaardigheid eerst afzonderlijk geoefend wordt en daarna gekoppeld wordt aan de reeds geleerde vaardigheden. Het gaat dus om een hiërarchisch-cumulatief model, waarbij elke voorgaande fase telkens weer

meeegenomen wordt in een nieuwe leerfase.

De eerste fase is het klankzuiver schrijven: 'schrijf wat je hoort'. In de tweede fase wordt daar de bijna klankzuivere spelling aan toegevoegd: de stomme klinkers en de klankverkleuringen op r en l, zoals b.v. de eer/oor/eur, de eel/ool/eul en de klankverkleuringen van het type 'berg' en 'help'. In de derde fase worden klankregels aangeboden. Na de klankregels volgen de grammaticale regels en de leenwoordspelling. Wat overblijft is een beperkte restcategorie van woorden/woorddelen die visueel ingeprent moeten worden.

In de fase van de klankzuivere spelling kunnen best woorden voorkomen die visuele inprenting vragen zoals b.v. woorden met ei/ij en ou/au. Het zou niet natuurlijk zijn om deze woorden uit het taalaanbod te schrappen, zodat ervoor gekozen is om fouten met betrekking tot de visuele inprenting te negeren. Dit soort fouten zijn in deze fase eenvoudig niet van belang en dat wordt de leerling ook verteld.

Het feit dat de grammaticale regels in fase vier aan bod komen en leenwoorden in fase vijf, wil niet zeggen dat deze woorden in voorgaande fases helemaal niet in de leerstof voorkomen. In fase drie (klinkerregels) kan bijvoorbeeld wel de regel van de woordverlenging voor zelfstandige naamwoorden voorkomen (paard/paarden, staart/staarten), maar het zal duidelijk zijn dat het behandelen van de werkwoordspelling of de spelling van het bijvoeglijk naamwoord weinig zinvol is als de basisregels van de spelling niet worden beheerst.

De verschillende leerfasen worden momenteel uitgewerkt in een aanvullend computerprogramma met beeld, kleur, geluid en spraak. Dit computerprogramma volgt precies de opbouw van de F&L methode (Pekelharing, Boendermaker, Boumans 1997).

8. Leerpsychologische uitgangspunten: leerprocessen

De F&L methode combineert een procesgerichte aanpak met een inzichtgevende leerstijl. Een persoon kan beschouwd worden als een *informatieverwerkend systeem*. Als er sprake is van een uitval in het lezen en/of schrijven dan kan gesteld worden dat er te weinig taalkennis aanwezig is, of dat er onvoldoende structurering is van de aanwezige of aangeboden taalkennis. Dit heeft een gebrekkige informatieverwerking tot gevolg met een gebrekkige output (lezen en schrijven). De informatieverwerking kan verbeteren door het aanbieden van vaste denkstappen in een logisch taalsysteem. De taalleerder wordt opgeleid tot 'taaldenker'. Hij leert om taal te begrijpen en te beredeneren als een logisch systeem van klanken en regels. De zorgvuldige opbouw in leerstappen geeft steun bij het leerproces en vermindert de kans op falen.

Bij de F&L methode wordt veel aandacht besteed aan de leerprocessen van *discrimineren* (wat is er aan de hand, waar gaat het over?), *transformeren* (wat moet ik er aan doen, bij probleem x hoort oplossing y), *generaliseren* of wendbaar maken (van gewone woorden naar pseudoword, van dictee naar opstel, van school naar thuis), *automatiseren* (het zoveel mogelijk tegelijkertijd kunnen toepassen van de verschillende vaardigheden die bij het lees- en schrijfproces betrokken zijn, het minimaliseren van interferentieproblemen, het opvoeren van het tempo) en *controleren* (hoe kan ik controleren of ik het goed gedaan heb en het controleren zelf).

4. INVOERING VAN DE F&L[®] METHODE BINNEN DE PROFESSOR VAN GILSESCHOOL

1. Beleid en organisatie

De F&L methode is begin 1995 als proef in een aanvangsgroep van de spraak-taalafdeling ingevoerd. In het schooljaar 1995-1996 werd dit uitgebreid met drie groepen: nog een aanvangsgroep, een meervraag- groep en een eindgroep. Naar aanleiding van de positieve ervaringen (resultaten van de leerlingen, mening van leerkrachten, remedial teacher, logopedist, directie en ouders) is besloten om de F&L methode per augustus 1996 in alle groepen van de Professor van Gilseschool in te voeren, inclusief de groepen slechthorenden. Om deze implementatie mogelijk te maken werd extra tijd ter beschikking gesteld aan de remedial teacher en aan een logopedist. De remedial teacher heeft zich helemaal op de F&L methode gespecialiseerd (vrijstelling van andere taken). Zij heeft in het schooljaar 1996-1997 tot taak om de invoering van de F&L methode in de groepen te begeleiden (naast individuele begeleiding). Dit betekent in de praktijk betekent dat elke groep een instructieles van een half uur per week krijgt. Ook is er een wekelijks spreekuur voor leerkrachten ingesteld, dat verzorgd wordt door de linguïste en de remedial teacher. De F&L methode wordt aanvullend gebruikt naast de taalmethodes Calso/Loteb, Stap voor Stap en TaalActief.

Het is gebleken dat voor een succesvolle invoering van de F&L methode een goede samenwerking en onderlinge afstemming van groepsleerkrachten, remedial teacher en logopedisten van groot belang is. De logopedisten gebruiken in toenemende mate delen van de F&L methode voor het oefenen van de basisvaardigheden van lezen en schrijven/spellen. Hierdoor ondersteunen zij de begeleiding in de klas en de (eventuele) begeleiding door de remedial teacher. Leerkracht,

logopedist en remedial teacher bespreken regelmatig vorderingen, knelpunten (b.v. klank-teken koppeling, bepaalde woordstructuren) en de te nemen stappen voor de begeleiding. Er worden afspraken gemaakt over oefenstof en over het aanpassen van materialen.

2. Materialen in de klas

In de meeste klassen hangen de *kaarten* met alle klinkers en medeklinkers gegroepeerd op de kleurcode van de F&L methode boven het schoolbord. Op het tot nu toe gebruikte Calsobord zijn de klinkers vervangen door klinkerkaarten met de kleurcode van de F&L methode. Vooraan in elke klas hangt een *speciaal prikbord* met daarop materiaal van de F&L methode, met name de behandelde regels.

3. Materialen voor de leerling

Elke leerling heeft op zijn tafel een basisset in een houten bakje bestaande uit: een ingekleurde klank-teken kaart, regelkaarten, voorbeelden bij de regelkaarten, kleurblokken en markers (fluorstiften). Het kaartenbaksysteem maakt het mogelijk om de stof per leerling aan te passen (er kunnen kaarten worden toegevoegd en weggelaten). Voor elke leerling kan een 'menu a la carte' worden samengesteld waarbij elke leerstap zichtbaar aan het bakje wordt toegevoegd. Dit is heel motiverend voor de leerlingen, omdat de vorderingen zichtbaar en tastbaar zijn.

De leerlingen krijgen het overzicht van de klinkers en medeklinkers op een *ingekleurde klank-tekenkaart* aangeboden. Het is heel belangrijk dat de leerlingen snel zien dat het aantal klinkers en medeklinkers eindig is. Hiermee wordt afgeweken van b.v. de methodes Calso en Veilig Leren Lezen waarbij er telkens een aantal klinkers en/of medeklinkers aan de leerstof toegevoegd wordt.

De *regelkaarten* bestaan uit een pictogram en een korte regeltekst. De tekst is eigenlijk overbodig, want het beeld spreekt voor zichzelf. Bij elke regelkaart hoort een voorbeeldkaart. Het is niet de bedoeling dat de kaarten in het bakje uit het hoofd geleerd worden. Daarom staan de voorbeelden op een aparte kaart na de regelkaarten. Het is een naslagwerk dat de leerling steeds kan raadplegen. De regelkaarten worden in een vaste volgorde aangeboden en uitgebreid naar gelang het niveau van de leerling. De aanvangsgroep heeft bijvoorbeeld alleen de ingekleurde klank-teken kaart, de blokken en de markers. De regelkaarten volgen de opbouw van de F&L methode: klankzuivere spelling, stomme klanken, klankverkleuringen, klankregels, familieregels (grammaticale regels) en leenwoord klank-teken koppeling en regels. Naast de basisset heeft elke leerling een werkmap. Hierin komen o.a. de werkstukken die ingekleurd zijn ('gemarkeerd'). Daarnaast hebben de leerlingen van de hoogste groep ook huiswerkopdrachten.

4. Werkvormen

4.1 Werkvormen in de klas en bij de remedial teacher

Auditieve analyse en synthese van klanken en klankgroepen, verklankend schrijven (auditief dictee), klankgroepoefeningen, blokken en markeren van woorden behoren tot de standaardactiviteiten. Hieronder volgen een paar voorbeelden van werkvormen die zowel in groepen als individueel worden gebruikt.

Als eerste wordt de klank-teken koppeling met de F&L kleurcode aangeboden met fliaskaartjes. Oefeningen van auditieve analyse en synthese worden met behulp van een 'hak- en plakmap' gedaan. Deze vaardigheden worden ook tegelijk met het blokken van woorden geoefend. Bij het blokken worden de woorden (in opklimmende moeilijkheidsgraad) auditief aangeboden waarna de woorden hardop verklankend worden geblokt. Bij auditief dictee gaat het verklankend blokken over in verklankend schrijven. Met markers worden teksten gekleurd die vervolgens hardop worden gelezen. Voor het 'echte lezen' worden de teksten dus eerst geanalyseerd op klinker-medeklinker structuur. Het (aanvankelijk) leesproces wordt daardoor in twee stappen verdeeld: de analyse van klanken in woorden en het lezen zelf.

In de groep zowel als individueel bij de remedial teacher en de logopedist worden taalspelletjes en auditieve oefenspelletjes gespeeld. In de klas spelen groepjes kinderen verschillende spellen (geen zoethoudertjes, maar echte zinvolle training!) terwijl de leerkracht een specifieke groep of een bepaalde leerling helpt.

4.2 Werkvormen bij Logopedie

De F&L werkvormen van F&L methode worden door logopedisten gebruikt voor het oefenen van de volgende (basis)vaardigheden:

- klank-teken koppeling met ondersteuning van gebaren
- klankanalyse van woorden waarbij de kleur van de klinker genoemd wordt
- segmentatie van klankgroepen, eveneens met klinkerbenoeming
- klankpositie van woorden in klankgroepen, door het neerleggen van blokken en kaartjes
- vergelijken en zoeken van gelijke woordstructuren, b.v. de kleurcode van 'hek' is gelijk aan 'mus', 'kast' is gelijk aan 'ramp' en 'vogel' is gelijk aan 'benen'

- fonologische articulatie problemen, door de leerling eerst woordstructuren te laten blokken en vervolgens te laten uitspreken; de leerling ziet dan snel het verschil tussen het uitgesproken woord (klap wordt b.v. kap) en het blokwoord.

De leerling heeft veel steun aan het zien en voelen van de 'missende klank'. Dit is vooral een uitkomst voor de plofklanken (explosieven) die moeilijk in clusters te horen zijn en dus ook moeilijk na te zeggen zijn.

4.3 Huiswerk: automatiseren van de klank-teken koppeling

Ieder kind met problemen met de klank-teken koppeling oefent thuis met gekleurde flitskaarten. Daarvoor hebben zij een blikje met kaarten en een handleiding op een ingesproken cassettebandje. Het doel is automatiseren van de klanktekenkoppeling. Het is de bedoeling dat er ongeveer driemaal vijf minuten per dag geoefend wordt. In de klas wordt per kind het tempo van de benoeming bijgehouden op een aantrekkelijk scoreformulier. Het is niet voldoende dat de leerling de letters bij de kaartjes kan benoemen. Het tempo is heel belangrijk omdat het proces van aanvankelijk lezen en schrijven stagneert bij een moeizame of te langzame herkenning van de klank-teken koppeling. Voor het automatiseren is het heel belangrijk als het oefenen met de klank-teken koppeling langere tijd wordt voortgezet, ook als er al een redelijk tempo bereikt is. Dit om 'wegzakken' -hetgeen zich uit in tegenvallende lees- en schrijffprestaties- te voorkomen.

5. Evaluatie van het project

Op dit moment worden de leerlingen tweemaal per jaar getest (1x bij aanvang van het schooljaar en 1x bij het einde van het schooljaar) met de testbatterij voor lezen, spellen en basisvaardigheden die specifiek voor dit project is ontwikkeld. Hierdoor ontstaat er een overzicht van de vorderingen in de tijd per leerling en per groep. De Professor van Gilseschool heeft dit jaar voor het eerst de F&L methode in al haar groepen ingevoerd (m.u.v. de kleutergroepen). Er zijn nog geen vergelijkende testresultaten van grote groepen leerlingen bekend omdat de tests voor het einde van het schooljaar nog afgenomen moeten worden. Daarom zijn de resultaten op dit moment vooral af te meten aan de tot nu toe gerapporteerde resultaten en ervaringen van twee groepsleerkrachten, de remedial teacher en de logopedist die het meest bij dit project betrokken was.

6. Voorlopige bevindingen

De leerkracht van de aanvangsgroep meldt dat de kinderen met de F&L methode 'omhoogschieten met lezen en schrijven'. De dagelijkse oefening met de klank-teken koppeling is zeer effectief. Door het blokken van woorden durven de kinderen langere woorden te lezen en te schrijven. Het besef dat elke klankgroep een klinker heeft is voor hen een hele stap vooruit. Het markeren van klanken kan goed gecombineerd worden met werkvormen van Calso, Loteb en Stap voor Stap.

De leerlingen werken met (veel) plezier aan de F&L opdrachten, de F&L methode blijkt kindvriendelijk en stimuleert het samenwerken. Kinderen kunnen bijvoorbeeld woorden blokken, deze met elkaar vergelijken en bespreken waarom een bepaald woord goed of fout is geblok. Ook kan een kind woorden bedenken waarbij de andere kinderen de klinker moeten benoemen. De werkvormen maken het mogelijk om efficiënt in groepjes in de klas te werken. Er wordt doorgewerkt als de leerkracht naar een ander groepje gaat. Door het interactieve en speelse karakter gaan de kinderen door met de opdracht. Het werken op deze manier heeft een positief effect op de concentratie en werkhouding.

De *leerkracht van de eindgroep* constateert dat een aantal kinderen (3) in een korte periode (augustus 1996- januari 1997) een forse sprong hebben gemaakt met het technisch lezen: van AVI 7 naar AVI 9. Eén leerling is zelfs van AVI 3 naar AVI 7 gegaan.

Bijna alle leerlingen zitten nu op het niveau van AVI 9. Dit is vrij veel voor de eindgroep. Voorheen werden in de eindgroep geen of nauwelijks vorderingen geconstateerd met technisch lezen vergeleken met het voorgaande jaar. Ook worden de opstellen beter en bevatten de dictees minder fouten.

De *remedial teacher* geeft aan dat de F&L methode hulp kan bieden bij zeer hardnekkige lees- en schrijfproblemen. Kinderen die zonder veel succes enige jaren 'gewone' remedial teaching van haar hadden gehad boeken met deze methode wel vooruitgang. Met behulp van deze methode is het ook gelukt om een nieuwe leerling waarbij het aanvankelijk lezen en spellen al geruime tijd stagneerde -ondanks intensieve begeleiding op zijn vorige school- binnen 13 weken tot aanvankelijk lezen en schrijven te brengen. De leerling heeft nu een redelijke kennis van de klankteken koppeling en kan nu zinnen op mkm niveau lezen zoals 'jan eet soep uit een kom'.

De *logopedist* meldt dat er een positief effect is op de articulatie en op het inzicht in woorden. De zeer fijnmazige opbouw van woordstructuren die in moeilijkheidsgraad opklimmen is een goede basis voor het leren van de klankpositie van woorden. De auditieve benadering van de F&L methode heeft een positieve invloed op het omgaan met klinkers en medeklinkerclusters. De

integratie van het werk van de logopedist met de werkvormen in de klas en (eventueel) bij de remedial teacher wordt als zeer waardevol ervaren.

Alhoewel de bovenvermelde resultaten met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden totdat alle testgegevens verwerkt zijn, lijkt toch geconcludeerd te kunnen worden dat de behaalde resultaten en gemelde bevindingen aansluiten bij de positieve ervaringen van Stichting Taalhulp bij het begeleiden van leerlingen met (ernstige) lees- en schrijfproblemen. Er lijkt meer dan voldoende reden te zijn om deze methode verder aan te passen aan de specifieke doelgroep van de Professor van Gilseschool en om verder te gaan met het ontwikkelen van een schoolversie van de F&L methode.

Met medewerking van Conny Boendermaker en Titi des Bouvrie.

Literatuur

- Voordracht 'Taal in blokjes' (deel 1), J. van Lanschot, VeBoss conferentie 1997.
- Dyslexie, een complex taalprobleem. Braams, T., Boom Amsterdam/Meppel, 1996.
- Gezondheidsraad, Commissie Dyslexie: Dyslexie; Afbakening en behandeling; Advies van een commissie van de Gezondheidsraad. Gezondheidsraad, Den Haag 1995, nr. 1995/15.
- Dyslexie, eenheid en variëteit. Ruysenaars, A.J.J.M. en Kleijnen, R. In: Dyslexie 1995, verslag van het dyslexiecongres te Maastricht, Leuven Acco, 1995.
- Schrift in gebruik. P. Reitsma, rede ter aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar aan de VU Amsterdam, 1995
- Spelling. Booi, G.E. e.a., Spektator Cahiers 2, Wolters Noordhoff 1979.
- Psychologie van het leren 1. C.F. van Parreren, van Loghum Slaterus, 1971
- Preventie en remediatie van leesproblemen: effecten van training op woordniveau. K. van den Bosch en W.H.J. van den Bon (1994). Stem- spraak- en taalpathologie 3, 137-160.
- De relatie tussen spraak-taalproblemen op jonge leeftijd en leerproblemen op latere leeftijd. J. Visser, S.M. Goorhuis-Brouwer en A.F. Kalverboer (1993). Stem- spraak- en taalpathologie 4, 236-246.

Literatuur F&L methode

- Psycholinguïstische methode voor lees- en spellingproblemen, ontwikkeling van een methode uit de praktijk. T.S.Y. Boumans en S. Karman, Logopedie en Foniatrie nr. 4/1993.
- Psycholinguïstische methode voor de behandeling van dyslexie. T.S.Y. Boumans, Congresbundel van het Nederlands Instituut voor Psychologen, 1994.
- De Fonologische en Leerpsychologische (F&L7) methode voor lees- en spellingproblemen. T.S.Y. Boumans, Signaal 8/nr. 41/1996.
- Verwervingsvolgorde van Nederlandse medeklinkerclusters in de schriftelijke taal, S. Karman, interne publicatie Stichting Taalhulp, 1997.
- Voortgangsverslag computerproject. H. Pekelharing, C.M. Boendermaker, T.S.Y. Boumans, interne publicatie Stichting Taalhulp 1997.